

Вступ

Охорона природи є однією з найактуальніших стратегій розвитку сучасного світу. За останні пів століття їй присвячено багато міжнародних рішень, постанов, конвенцій, угод, програм державних органів і громадських організацій. Насамперед варто згадати Конференцію ООН 1992 року, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро за участю керівників 179 держав світу і де було схвалено Концепцію сталого розвитку, тобто невиснажливого споживання природних ресурсів. Досить важливими є рішення XIX спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН, Всесвітнього саміту вищого рівня, що відбувся в Йоганнесбурзі у 2002 році, а також цілої низки конвенцій, серед яких Рамсарська, Боннська, Бернська, Ріо-де-Жанейрівська, Паризька та інші. Значна увага до цієї проблеми на засіданнях найвищого рівня свідчить про її світове значення.

У загальній проблемі охорони довкілля пріоритетне значення має збереження біорізноманіття на всіх рівнях його організованості. Нинішній стан біорізноманіття фактично і практично визначає майбутнє світової спільноти, оскільки досі забезпечує хитку рівновагу біосфери, її збалансоване функціонування і без перебільшення визначає стан головних сфер діяльності людини. Без розв'язання проблеми стабілізації його стану не може бути й мови про задовільний екостан біосфери й усталений розвиток, а отже, і майбутнє світової цивілізації.

Незважаючи на актуалізацію уваги на всіх рівнях функціонування суспільства, деградацію біорізноманіття дотепер не вдалося навіть стабілізувати і його стан продовжує погіршуватися. Знищуючи біорізноманіття, порушуючи глобальну кліматичну, екосистемну рівновагу, руйнуючи озоновий шар, змінюючи природний хімічний та фізичний стан атмосфери та гідросфери, людське суспільство збільшує антропогенний тиск на біосферу і тим самим відповідний тиск довкілля на населення Землі. Підтвердженням цьому є щонайменше шість наростаючих глобальних екокриз: 1. Потепління клімату, або парниковий ефект. 2. Дірки в стратосферному озоновому горизонті. 3. Кислотні дощі. 4. Накопичення в ґрунтах токсичних відходів, що помітно погіршує якість продуктів та спричиняє отруєння у людей. 5. Спустелювання — деградація ґрунтів із втратою продуктивності та родючості. 6. Загроза для біорізноманіття та біозагроза. Шоста екокриза проявляється у деградації видового, популяційного, біоценотичного й екосистемного біорізноманіття, в результаті чого найближчим часом можуть зникнути десятки тисяч видів рослин і тварин, а за наступні 50 років за зростаючих темпів деградації живої природи — до третини із вже відомих науці 1700 тисяч видів біорізноманіття.

Цілком очевидно, що сучасна модель розвитку світового суспільства веде до катастрофи, а негативні зміни довкілля набувають глобального масштабу та незворотного характеру. Зростаюче духовне спустошення населення світу є відзеркаленням спустошення біорізноманіття, яке сьогодні прогресуюче порушує рівновагу біосфери та її самовідновлення. Тому для подальшого ноосферного

розвитку цивілізації вже немає жодного сумніву, що саме збереження біорізноманіття є ключовою проблемою виживання націй та етносів і збереження їхнього менталітету. Отже, біотичне різноманіття забезпечує функціонування біосфери, підтримку її рівноважного стану, ресурси для багатьох галузей економіки, освітні, виховні, пізнавальні, рекреаційні та оздоровчі запити населення, є банком генофонду національного і світового значення.

Одним із найважливіших і багатофункціональних біомів земної поверхні є ліси, які на території України є основним типом рослинності. У них виростають 1074 види рослин, що становить близько 24 % природної флори України. Зазвичай майже однакову роль відіграють як бореальні, так і неморальні лісові екосистеми. Про різноманітність і цінність лісів свідчить значна доля у них раритетних видів біорізноманіття, занесеного до «червоних списків» різних рівнів. Однак сучасний стан лісів нашої держави не відповідає вимогам Концепції сталого розвитку і сучасним соціально-економічним умовам країни. На наш погляд, головною вадою є те, що ведення лісового господарства ще не базується на екологічному імперативі. Унаслідок антропогенного тиску екоємність лісів нині вичерпалася на 40–45 %, майже половина лісів штучного походження, погіршився якісний, а за рахунок експансії малоцінних видів рослин, у тому числі екзотичних, збільшився кількісний склад порід, суттєво розбалансувалася вікова структура деревостанів (лише 11 % стиглих та перестійних), втрачається екостійкість лісів, лісовідновлення вимагає значних витрат, воно досі не орієнтоване на збереження корінного біорізноманіття, не відповідає його біотичним особливостям і властивостям, на великих площах лісовий покрив забруднений хімічними та радіоактивними речовинами, порушені його гідрорежими, почастишали ерозійні процеси, що значною мірою призводить до захворювання лісів. За цих обставин у найближчі 20–30 років можна очікувати подальше погіршення екоситуації в країні, активізацію процесів ослаблення та всихання лісів, збільшення частки малоцінних лісів та зменшення їхньої продуктивності.

Очевидне погіршення стану довкілля повинне викликати докорінні зміни в галузі природоохоронної політики і управління лісами, як це спостерігається у передових країнах світу. Тому збереження біорізноманіття має бути не тільки справою міжнародної і державної політики, а й усіх верств населення від президентів країн до школярів. Для цього потрібна найширша обізнаність про сучасні проблеми довкілля. Одним із засобів досягнення цього є отримання і поширення професійних природоохоронних знань у закладах вищої освіти.

Представлений навчальний курс охоплює передові досягнення науки і практики ПЗС на регіональному, національному та міжнародному рівнях розвитку. Водночас під час викладання навчальної дисципліни «Природно-заповідна справа» студентам будуть запропоновані сучасніші знання про створення й функціонування природно-заповідних територій та їхніх географічних й екологічних мереж, засоби та механізми державного управління, охорону та використання ресурсів ПЗФ тощо.

Частина I

**ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА СПРАВА:
ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО НАУКИ**

Розділ 1

СУТНІСТЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

В Україні ПЗС задекларована на найвищому рівні як сучасний пріоритет тривалої державної політики. Це, безумовно, є свідченням цивілізованого шляху розвитку держави, яка своєю політикою передбачає докорінне удосконалення та оптимальне функціонування цієї галузі відповідно до нових соціально-економічних умов, її інтеграцію у Всеєвропейську стратегію збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, синтез в єдину систему як нових поглядів, так і апробованих уже протягом історичного розвитку принципів, підходів та показників створення та функціонування ПЗФ. Наміри України інтегруватися в європейський природоохоронний простір зобов'язують її, насамперед, закріпити за державним механізмом управління ПЗС вирішальну роль права, збалансованого бюджету, надання пріоритетного значення соціальному та екологічному факторам у прийнятті управлінських рішень, приведення у відповідність до об'єктивних умов розвитку більшості традиційних понять, принципів та підходів у формуванні та існуванні ПЗФ. Природно-заповідна справа покликана стати комплексною системою узгоджених між собою й об'єднаних єдиною метою, методологією та ідеологією традиційних і новітніх поглядів, положень і понять, принципів та механізмів їх реалізації, спрямованих на збереження, відтворення та екозбалансування розумне використання ПЗФ.

Водночас дуже важливим є також створення засад для системи прийняття управлінських рішень на різних щаблях влади через складний і тривалий процес реформування, переорієнтування, вдосконалення та визначення стратегічних напрямів розвитку ПЗС, у тому числі діяльності заповідників і національних природних парків України та інших територій і об'єктів ПЗФ з метою своєчасної, поступової і без втрат інтеграції в ринкову систему країни. Ця екополітика диктується тим, що розв'язання головних природоохоронних проблем в Україні гальмується певною відсталістю та недосконалістю як ідеології, принципів та методів природоохоронної теорії, так і системи практичних рішень щодо збереження, відтворення та збалансованого використання ПЗФ, нерозвинутих управлінням у цій сфері, недостатнім розвитком геосозологічних досліджень, низьким рівнем фінансового, матеріально-технічного та професійного кадрового забезпечення. Сучасна ідеологія ПЗС визначає першочергові та довготермінові засади збереження біотичного та ландшафтного різноманіття через заповідання цінних природних комплексів і є обов'язковою складовою екозбалансованого розвитку держави, а в більш загальному значенні — виживання людської спільноти.

Специфічність та своєрідність розвитку ПЗС спонукають до особливої уваги задля визначення її об'єкта та предмета. Уже стало очевидним, що в об'єкті простежуються як матеріальні, так і нематеріальні аспекти, а предмет має відо-

бражати основні структурні елементи об'єкта і напрями його розвитку. Звідси, **об'єктами** ПЗС є:

— матеріальні — виділені, запроєктовані та зарезервовані для заповідання природні території та їх мережі, території та об'єкти ПЗФ та їх мережі, охоронні зони, екомережі різних рівнів, їхні територіальні елементи, біорізноманіття заповідних та інших охоронних екосистем; головним матеріальним об'єктом ПЗС є ПЗФ;

— нематеріальні — морально-етичні, освітні, світоглядні норми і стандарти, са-кральна, естетична, духовна, етнічна, символічна цінність, ідеальна природа, лю-бов і патріотизм до природи тощо.

Природно-заповідний фонд — це своєрідна природно-територіальна система, яка відображає сукупність природоохоронних територій, їх категорій, що функціонально взаємопов'язані та взаємодоповнюють одна одну, а також забезпечують у межах окремого регіону, держави чи міждержавного простору стабільне і тривале виконання природоохоронних завдань.

Предметом ПЗС є: вивчення, виділення, резервування, проектування та функціонування територій та об'єктів ПЗФ, їх мережі та екомережі.

Основні завдання ПЗС уперше у 1994 році масштабно були визначені Програмою перспективного розвитку заповідної справи в Україні («Заповідники»), а саме:

- ▶ створення нових територій та об'єктів ПЗФ як важливого інтегрального екологічного показника та оптимізація існуючих природно-заповідних територій (пріоритетний розвиток поліфункціональних) з метою поліпшення умов для збереження природних комплексів;
- ▶ удосконалення класифікації ПЗФ шляхом запровадження нових та уточнення статусу існуючих категорій;
- ▶ забезпечення репрезентативності ПЗФ за флористичною, біоценотичною, фауністичною, геологічною, едафічною, ландшафтною та іншими екоознаками;
- ▶ формування загальнодержавної територіальної комплексної системи охорони навколишнього природного середовища (екомережі) на основі поєднання територій та об'єктів ПЗФ з іншими природними територіями, що особливо охороняються;
- ▶ запровадження регулярного наукового аналізу стану ПЗФ, органічного поєднання завдань розвитку ПЗС із системою освіти, екологічного та патріотичного виховання;
- ▶ підвищення ефективності участі України у міжнародному співробітництві у сфері ПЗС, створення міжнародних поліфункціональних природно-заповідних територій;
- ▶ удосконалення системи державного управління, перш за все заповідниками та національними природними парками;
- ▶ посилення відповідальності за порушення режиму природно-заповідних територій.

На сучасному етапі розвитку ПЗС досі актуальними і трьома найголовнішими її завданнями залишаються:

1) поліпшення екостану країни згідно з конституційним правом населення на чисте довкілля через створення географічно репрезентативної мережі ПЗФ;

2) перехід на оптимальне співвідношення земель ПЗФ з іншими категоріями земель і визнання його обов'язковою складовою екобалансованого розвитку держави;

3) пріоритетність збереження біотичного та ландшафтного різноманіття через формування національної екомережі України, організація системи екологічного моніторингу природоохоронних територій та управління ними, підвищення рівня екологічної та природоохоронної свідомості населення.

Тлумачення термінів. Історично так склалося, що в Україні термін «заповідна справа» запозичено від російського «заповедное дело» у первісному його значенні лише як «справа про заповідники». Із часом у нашій країні термін «заповідна справа» міцно укорінився в науковому, прикладному й правовому вживанні. До речі, в Росії усі категорії земель природоохоронного призначення об'єднано поняттям «особо охраняемые природные территории». Перейнявши і це поняття, українські законодавці зберегли його в значенні як природні території, що особливо охороняються, до яких зарахували й заповідні території та об'єкти. У 80-х роках ХХ століття у правовому лексиконі України з'явилися нові терміни — «природно-заповідні території», «природно-заповідна мережа» і «природно-заповідний фонд». Як бачимо, українські фахівці розвинули суть ідеології заповідної природи, розширили об'єкт і зміст поняття «заповідна справа», але протягом десятиріч так і не спромоглися змінити це словосполучення. Звідси логічно виникає запитання: чому відповідно до змісту означених вище понять на той час не було введено термін «природно-заповідна справа»? Мабуть, данина стереотипам виявилась сильнішою. Однак «крига скресла» лише 23 травня 2005 року, коли вперше на офіційному рівні термін «природно-заповідна справа» було узаконено у відповідному Указі Президента України В. А. Ющенка.

Отже, термін *«заповідна справа»* уже став правовою нормою, звичний для вчених, досі широко використовується в природоохоронній літературі тощо. На нашу думку, він є інтегральним і містить дві змістові частини: *збереження природної спадщини* та *збереження культурної спадщини*. Тому традиційно його логічно і варто вживати тоді, коли мова йде про спільні інтереси збереження культурних і природних об'єктів. Тобто, залежно від об'єкта та сфери діяльності ці дві половини цілого поняття «заповідна справа» доцільно було б розглядати окремо, адже за об'єктами збереження це різні галузі суспільного розвитку. Зокрема, у природоохоронній галузі необхідно вживати термін *«природно-заповідна справа»*, а відповідно у галузі охорони пам'яток, предметів культури, історії, архітектури, де функціонує власна класифікація охоронних об'єктів, варто користуватися терміном *«культурно-заповідна справа»*.

Досі природоохоронцікладають різні тлумачення у зміст поняття «заповідна справа», тобто як «природно-заповідна справа». Трактують її як науку, власне справу як практичну діяльність, дехто розглядає як гуманістичну ідеологію збереження природи. Тому серед учених та практиків ще немає єдності поглядів на феномен ПЗС. Більшість із них не надавали значної уваги поясненню змісту цього терміна, а сприймали його в широкому розумінні таким, яким він є, тобто як певний вид діяльності щодо заповідників чи інших охоронних природно-територіальних об'єктів. Із цього приводу наведемо два тлумачення.

Зокрема, А. А. Ковальчук наводив таке визначення: «Заповідна справа — це екодисципліна, предметом якої є розробка концепцій та пошук шляхів збереження природного розмаїття за допомогою об'єктів ПЗФ в умовах наростання

у природних екосистемах незворотних змін, що спричиняються антропогенною активністю». Натомість М. Д. Гродзинський вважав, що «заповідну справу можна визначити як теорію і практику збереження та відновлення природних комплексів та їх компонентів, а також їх раціонального використання в межах територій та об'єктів ПЗФ». На нашу думку, нинішній рівень розвитку науки про природоохоронні території дає підстави вважати, що сучасна ПЗС має змогу уже достатньо добре спиратися у своєму розвитку на теоретичні засади. Підтвердженням цьому є те, що їй притаманна досить значна кількість концепцій, закономірностей, постулатів, принципів, методологій і методів. Багатьма ученими доведено, що саме її науковий сектор представляє система наук із низкою загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких можна назвати методи класифікації, репрезентативності, визначення мінімальної й оптимальної площ природно-заповідних територій, методичні підходи до розташування їхніх охоронних і функціональних зон тощо.

Із 1991 року в незалежній Україні поступово змінюється і вектор розвитку ПЗС, особливо її правової та наукової складової, орієнтуючись на виконання міжнародних природоохоронних зобов'язань. Тому, відповідно, українським фахівцям доводиться часто користуватися власне світовими термінологічними стандартами, дуже уважно перекладаючи їх на державну мову, оскільки в міжнародних глосаріях термін «заповідна справа» не наводиться. Наприклад, наукові знання про природоохоронні території та механізми їх збереження М. Ф. Реймерс назвав *сепортологією* (від англ. *support* — підтримка, допомога). На нашу думку, в науковій сфері ПЗС варто вживати термін «*заповідна геосозологія*», запропонований С. М. Стойком, а в сфері охорони біорізноманіття доцільно користуватися генетично спорідненим, але у значній мірі відокремленим терміном «*біосозологія*», який у нашому розумінні є не що інше, як «біологія охорони природи» (від англ. *conservation biology*) Майкла Сулея та Брюса Вілкокса (Вілкокса).

Беручи за основу структуру геосозології, розробленої С. М. Стойком, та вищезазначене, цілком логічно можна вважати, що основними науковими дисциплінами ПЗС є: геосозологія, екосозологія, фітосозологія (аутофітосозологія і синфітосозологія), мікосозологія, зоосозологія, біосозологічні — історія науки та ресурсознавство.

Зв'язки з галузями природокористування. Із усіх галузей природокористування сучасна ПЗС найтісніше пов'язана з лісовим господарством. Свідченням цьому є те, що близько 80 % територій та об'єктів ПЗФ України знаходиться в лісах. За площею на них припадає близько 13 % земель лісового фонду, а за державною програмою «Ліси України» цей відсоток було заплановано довести до 15 %. До цього часу домінує власне лісова доктрина створення та функціонування природно-заповідних територій. У більшості з них охорона покладена на лісогосподарські установи. На лісових природно-заповідних територіях лісове господарство орієнтується на дотримання чинного законодавства про ПЗФ. Окрім цього, в галузі лісового господарства виділяють природоохоронну категорію «лісові генетичні резервати», яка не увійшла до класифікації ПЗФ. Сучасна методологія ПЗС, зокрема проєктування створення, розширення, організації та охорони природних комплексів заповідників і національних природних парків історично пов'язане з технологією лісовпорядкування, облаштування парків і таксації мисливської фауни.

Однак найдревніші корені ПЗС тісно переплітаються з мисливством та рибальством, оскільки саме для цих галузей створювалися перші заповідні об'єкти та заказні угіддя. Ці сфери еволюціонували разом багато століть у формі заповідно-мисливських угідь. Лише на початку 90-х років XX століття вони формально на законодавчому рівні були розмежовані у вигляді окремих категорій (національні та регіональні парки й мисливські господарства). На поліфункціональних природно-заповідних територіях, здебільшого в регіональних ландшафтних парках, дозволяється любительське полювання та рибальство.

Від ПЗС беруть свій початок і перші паростки садово-паркового мистецтва. Спочатку домінувала концепція про заповідність краси первісної природи, а нині краса природи демонструється людиною в штучних об'єктах ПЗФ, які водночас є навчальними полігонами ландшафтної архітектури та садово-паркового господарства.

Отже, за результатами аналізу змісту вищевикладених наукових та прикладних понять, а також міжгалузевих зв'язків пропонуємо достатньо громіздке, але науково містке і схематично просте для розуміння визначення ПЗС.

***Природно-заповідна справа** — це система наукових, правових, економічних, еколого-освітніх, культурно-виховних, созотехнологічних, організаційно-технічних та інших заходів, моральних норм і гуманістичних світоглядів, спрямованих на збереження варіабельності біорізноманіття на генетичному, видовому, популяційному, біоценотичному, біогеоценотичному, ландшафтному, біомному, біосферному рівнях організації живого, забезпечення його відтворення та можливості екозбалансованого гуманного використання.*

Таким чином, у науковому аспекті ПЗС є комплексною проблемою і складається із наукових дисциплін екологічного змісту й науково обґрунтованих практичних заходів, які спрямовано на дослідження біологічних та екологічних основ виділення, організації та функціонування природно-заповідних територій як системи географічних та екотопічних екомереж.

Контрольні запитання і завдання:

1. Що таке об'єкт і предмет ПЗС?
2. Які основні завдання ПЗС?
3. Охарактеризуйте сутність терміна «природно-заповідна справа».
4. Охарактеризуйте становлення терміна «природно-заповідна справа».
5. Окресліть зв'язки ПЗС з галузями природокористування.
6. Дайте визначення понять «природно-заповідна справа» та «природно-заповідний фонд».

Розділ 2

ІСТОРІЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

2.1. Етапи історичного розвитку

Заповідь — це благородний і священний покликання віри у майбутнє, який дійшов до наших днів із глибин сивої прадавнини. Історія ПЗС в Україні відображає результат неоднозначного ставлення людського суспільства до природи і в значній мірі суперечлива, оскільки за весь свідомий історичний час створення природно-заповідних територій та об'єктів було вимушеною реакцією суспільства на те, що втрачається в природному середовищі. Зазвичай розгляд історичних явищ і процесів має бути прив'язаний до виділення певних віх, періодів, етапів, які узагальнюють споріднені хронологічні події.

В історичному процесі взаємодії суспільства і природи людина впливала на навколишнє середовище, як вважає С. М. Стойко, в трьох напрямках:

- ▶ конструктивному (*одомашнювання диких тварин, культивування диких рослин, селекційні роботи, окультурення ландшафтів тощо*);
- ▶ деструктивному (*знищення видів дикої флори і фауни, ґрунтова ерозія, деградація ландшафтів*);
- ▶ амфіструктивному, тобто поєднання аспектів позитивного й негативного впливу (*вирубання лісів за вогневої системи землеробства, що призвело до масових пожеж, загибелі флори і фауни*).

Історії ПЗС в Україні В. Є. Борецько присвятив свою монографічну працю, яку було видано у 2002 році. Від зародження ПЗС до 1980 року він виділив вісім періодів її розвитку. Натомість, орієнтуючись на історичні особливості, які характерні для західних країн, А. А. Ковальчук у цьому ж році лише для часу зародження ПЗС запропонував чотири етапи розвитку: примітивно-релігійний, приватно-феодалний, науково-пізнавальний і глобальний.

У свою чергу, узагальнюючи ці та інші джерела, ми у 2007 році виділили дев'ять етапів історичного розвитку ПЗС в Україні, які наведено нижче. У межах цих історичних етапів описуються події в аспекті розвитку тільки територіальної охорони природи, бо історія таксономічної охорони природи особлива і потребує окремого опису, через що її доцільніше розглядати в обсязі спеціального курсу біосозології. Для кожного етапу означено сутність, визначено його особливості, характерні прикмети, наведено найголовніші історичні події. У підручнику не поміщено схему детальних хронологічних подій, оскільки вона наводиться у нашому попередньому навчальному виданні (Попович, 2007).

Перший етап (до 988 року) — *«дохристиянської священної природи»* — розкриває засоби запровадження першими суспільними громадами елементів спеціальної

культової охорони природи. Він починається з часу зародження первісних людських племен. На той час людина вже почала усвідомлювати культове значення природи, тому з виникненням релігій первісні людські общини створювали у природному середовищі (вершини гір, височини, долини, ліси, гаї тощо) для духовних потреб спеціальні священні місця. Такі заходи притаманні для багатьох народів світу. Наприклад, древні греки священними вважали острови Тендра і Джарилгач. Для здійснення язичницьких ритуалів священні куточки природи відбиралися далеко від житла. Насамперед вони мали сакральне значення у зв'язку з міфами, захороненнями, святковими ритуалами, почестями тощо. Це були найперші праобрази природних заповідних об'єктів, на які накладалося табу. Вхід до таких місць суворо заборонявся, а порушникам загрожували різні кари. Подекуди вони активно охоронялися спеціальними жерцями чи шаманами. В Україні священними вважались гори Бескиди, річка Буг, Лиса гора, Печерські пагорби та урочище Шулявка в Києві. Перший етап проіснував до запровадження християнства у Київській Русі (X століття).

Другий етап (XI–XVI століття) — «заповідних гаїв та угідь». Протягом XI століття в охороні природи ще переважали сакральні ідеї, хоча вже на зміну язичницьким поглядам прийшли християнські мотиви. У Київській Русі священна природа заповідною ставала з огляду на міфічні, моральні, політичні та історичні міркування її творців. На початку етапу особливо священними для слов'ян ще залишались «заповідні угіддя», які замінювали їм храми. Вони часто називалися божницями, гайбогами, святоборами, богатирськими аренами тощо. Документальне підтвердження цих природоохоронних подій було зафіксовано у культових рукописах, правилах і перших літературних творах («Повість врем'яних літ», «Слово о полку Ігоревім»). До речі, мотиви зробити унікальні природні місця священними збереглися й надалі в історії ПЗС. Час від часу вони проявляються й нині, хоча вже не є основними.

Здебільшого з XII століття почали зароджуватися утилітарні мотиви в охороні природи, які й понині є одними із головних. На тоді в основному природа заповідалася для розваг князівської влади. На зорі зародження первинних ознак державності найперше для збереження відбиралися саме найцінніші для князівської влади рослинні і тваринні ресурси, які були предметом уваги як сировинні резерви. Обмеженість запасів рідкісних природних ресурсів спонукала зародження паростків сучасної охорони природи. Об'єктами втілення утилітарних ідей охорони природи ставали перші заповідні ділянки. Зі зміною релігійного усвідомлення князя християнська влада знищувала язичницькі священні гаї та угіддя. Замість цього вона створювала первинні заповідні об'єкти природи з утилітарними функціями — розплідники дичини й охоронні місця для князівського полювання, риболовлі, бортництва тощо.

Перші письмові документи Київської Русі вже чітко регламентували порядок використання заповідних земель. Значну увагу заповіданню природи надавав Ярослав Мудрий та інші князі, передусім за час правління князя Володимира Мономаха (1113–1125 роки) неформально були заповідані природні урочища «Звіринець» та «Соколинний ріг» під Києвом та деякі угіддя для бортництва на Поліссі. Дещо пізніше в різні часи за указами князів Данила Галицького й Володимира Волинського влада офіційно оголосила перші задокументовані природно-заповідні об'єкти «Біловезьку пушу» і «Цуманську пушу» (пуща як престарий ліс). Варто